

Kristijan Popović¹
Tanja Glišić²
Draženko Jorgić³
Univerzitet u Banjoj Luci
Filozofski fakultet
Katedra za pedagogiju i metodike

Originalni naučni rad
UDK: 37.018.43
DOI: 10.5937/IstrPed2301119P

PERCEPCIJE STUDENATA O VRIJEDNOSTIMA I OGRANIČENJIMA NASTAVE NA DALJINU TOKOM PANDEMIJE COVID-19

Apstrakt: Pandemija virusa korona prethodnih godina značajno je uticala na institucionalno obrazovanje na svim nivoima, zbog čega je primjetno veliko interesovanje šire akademke zajednice koja se intenzivno bavi proučavanjem nastave na daljinu. U fokusu ovog rada nalaze se percepcije studenata o vrijednostima i ograničenjima onlajn nastave tokom pandemije virusa korona. Uzorak u ovom empirijskom istraživanju činili su studenti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci (N=151). Sprovedeno je onlajn anketiranje u dvije etape, prvo sredinom 2020. godine, te drugo sredinom 2021. godine. Rezultati istraživanja pokazuju da studenti tokom oba ispitivanja prepoznaju prednosti onlajn učenja u pogledu ekonomičnosti i dostupnosti nastavnih materijala, takođe uočavaju prepreke ovakve nastave s aspekta nižeg stepena interaktivnosti, tehničkih prepreka i prepoterećenosti zahtjevima. Ukazivanjem na ispoljene vrijednosti i ograničenja onlajn nastave, u radu se potenciraju određene preporuke za njeno unapređivanje i otklanjanje nedostataka.

Ključne riječi: iskustva studenata, onlajn nastava, pandemija COVID-19.

Uvod

U periodu od marta do juna 2020. godine mnogi univerziteti širom svijeta su morali hitno da odreaguju na pandemiju izazvanu zarazom virusom korona (COVID-19). Da bi preventivno zaštitili studente i nastavnike u visokom obrazovanju, univerziteti su na različite načine transformisali uobičajenu nastavu u alternativne modele nastave (Bao, 2020; Inciso, 2021), a gdje je to najčešće bio slučaj prelaska sa nastave „licem u lice” (engl. *face to face*) na nastavu na daljinu (engl. *distance learning*) ili tzv. onlajn nastavu (engl. *online teaching*). Ovdje prihvatamo tumačenje onlajn nastave u smislu izvođenja kursa djelimično ili potpuno preko interneta (Ko & Rossen, 2017). Iako su ranije studije (Bali & Liu, 2018; Tichavsky, Hunt, Driscoll, & Jicha, 2015) pokazale da studenti više percipiraju i preferiraju nastavu u kojoj se uči „licem u lice” nego nastavu na daljinu, ovaj put studenti i nastavnici nisu imali mogućnost izbora, već su morali iz preventivnih zdravstvenih razloga „ad-hoc” preći na nastavu na daljinu. Nastava je preseljena iz fizičkih učionica u virtuelni prostor interneta (Stepanović, 2020). Zahvaljujući internet platformama kao što su *Google Meet*, *Hangouts Meet*, *Zoom* i *Microsoft Teams* (Ahmed, 2021; Matijašević, Bingulac, Subotin i Ditrih, 2021a, Novaković, 2021) mnogi studenti i nastavnici širom svijeta su komunikaciju, podučavanje i učenje u učionicama zamijenili aktivnostima preko interneta putem svojih mobilnih telefona, tableta, laptop i desktop računara.

¹ kristijan.popovic@ff.unibl.org

² tanja.glisic@ff.unibl.org

³ drazenko.jorgic@ff.unibl.org

Neke istraživačke studije u protekle dvije decenije rasvijetlile su određene pozitivne strane nastave na daljinu, dok druge ukazuju na njen značajan potencijal za obrazovanje u 21. vijeku (Boholano, 2017). Ispostavilo se da su studenti motivisani za nastavu na daljinu (Đorđević, Pavlović i Vesić-Pavlović, 2020; Reznikova & Posidelova, 2021; Song, Singleton, Hill, & Koh, 2004), kao i da ovakva nastava podstiče kontakt student-fakultet, saradnju među studentima i aktivno učenje (Baldwin & Trespalacios, 2017). Osim motivacije, vrijednosno značajan je i fenomen vremena u ovoj nastavi. Vrijednosti nastave na daljinu su i u efikasnom upravljanju vremenom (Song et al., 2004; Vučetić, Vasojević i Kirin 2020), naglašenosti na vremenu obavljanja radnih zadataka (Baldwin & Trespalacios, 2017), kao i u vremenskoj i prostornoj fleksibilnosti (Deli Girik, 2020). Isto tako, zahvaljujući nastavi na daljinu poštuju se različiti talenti i načini učenja (Baldwin & Trespalacios, 2017), odnosno i individualnost studenata (Reznikova & Posidelova, 2021). Pored motivacije, vremena i individualnosti neke od vrijednosti ili pozitivnih strana ove nastave odnose se i na dizajn kursa, udobnost sa onlajn tehnologijama, brze povratne informacije, kvalitet sinhronih predavanja, pristupačnost, mobilnost učenja i slično (Ahmed, 2021; Baldwin & Trespalacios, 2017; Reznikova & Posidelova, 2021; Song et al., 2004).

Pored svojih vrijednosti, odnosno pozitivnih strana, nastava na daljinu ima i određena ograničenja. Negativne strane ove nastave vjerovatno su jedan i od razloga zašto studenti više preferiraju nastavu „licem u lice” nego nastavu na daljinu. U ranijim studijama potvrđeno je da su česti prekidi internetske veze, velika zagušenost sistema za održavanje nastave na daljinu (Karalis & Raikou, 2020), kao i nestabilnost i diskontinuiran rad tehničkih uređaja, softvera i multimedijalnih obrazovnih platformi (Reznikova & Posidelova, 2021) evidentni logistički problemi održavanja nastave na daljinu (Dubey & Pandey, 2020). Isto tako, studente je bitno motivisati i zadržavati njihovu motivaciju za učenjem na daljinu (Reznikova & Posidelova, 2021). Negativne strane ove nastave su i nedostatak interakcije učenika sa nastavnicima i drugim učenicima i nedostatak povratnih informacija od strane nastavnika (Stavovi mladih o online nastavi u Srbiji, 2020), kao i poteškoće u razumijevanju nekih pojmova (Reznikova & Posidelova, 2021). Pored tehničkih problema, održivosti motivacije studenata i nedostatka interaktivnosti i povratnih informacija od strane nastavnika i studenata, negativne strane dugotrajnije primjene ove nastave su i inflacija ocjena i lažni osjećaj izvanrednog učinka (Ahmed, 2021), što se pokazalo evidentnim i u periodu pandemije virusa korona.

Sva ograničenja, odnosno negativne strane nastave na daljinu, u stvari, na neki način predstavljaju izazove za unapređivanje iste u bližoj i daljoj budućnosti. Mišljenja studenata i implikacije rezultata ranijih studija, preporuke su za unapređivanje nastave na daljinu. Često naglašavani izazovi, odnosno preporuke za unapređivanje ove nastave odnose se na rješavanje tehničkih problema infrastrukture nastave na daljinu (Maphosa, Mthethwa-Kunene, & Rugube 2020; Song et al., 2004; Toquero, 2020), stvaranje interaktivnog onlajn okruženja (Maphosa et al., 2020; Song et al., 2004; Tichavsky et al., 2015; Zahid & Basir, 2021), kao i na obuke nastavnika, studenata i administrativnog osoblja za korišćenje digitalnih tehnologija i onlajn platformi u obrazovne svrhe (Al Ghazali, 2020; Maphosa et al., 2020; Stavovi mladih o online nastavi u Srbiji, 2020; Toquero, 2020).

U brzom prelazu sa „starog” na nešto „novo” u početku pandemije virusa korona (mart–jun, 2020) i studenti i nastavnici su osjetili na svojoj koži različita iskustva. Neka su bila pozitivna, a neka nažalost negativna. Svakako, ovakav način učenja zahtijeva poseban motivacioni aspekt kako kod studenata tako i kod nastavnika (Vučetić, Vasojević i Kirin, 2020). Vođeni iskustvima, studenti su prepoznali neke vrijednosti, ali i ograničenja nastave na daljinu, a što je impliciralo i neke njihove preporuke za unapređivanje ove nastave u bližoj i daljoj budućnosti.

Metod istraživanja

Predmet i cilj istraživanja

U okviru ovog rada *predmet istraživanja* je bila analiza percepcija studenata o nastavi na daljinu za vrijeme pandemije virusa korona. Otuda je *cilj istraživanja* bio sagledati razlike u percepcijama studenata o vrijednostima i ograničenjima nastave na daljinu nakon godinu dana od izbijanja pandemije u odnosu na početne mjesece proglašenja pandemije, kao i razlike u njihovim preporukama za unapređivanje ove nastave u istom periodu. Prema ovako definisanom cilju, izvedena su sljedeća istraživačka pitanja:

- Koje vrijednosti nastave na daljinu prepoznaju studenti na početku i godinu dana kasnije od izbijanja pandemije?
- Koja ograničenja nastave na daljinu uočavaju studenti na početku pandemije u odnosu na iskustva studenata godinu dana kasnije?
- Koje preporuke studenti navode za unapređivanje nastave na daljinu na početku pandemije u odnosu na preporuke studenata godinu dana poslije?

Ove metodološke postavke omogućuju kvalitativnu analizu i diskusiju dobijenih podataka, interpretaciju utvrđenih rezultata, te izvođenje određenih zaključaka.

Uzorak i postupak

Istraživanje je sprovedeno u dvije etape. U prvoj etapi, krajem maja i juna 2020. godine, ispitano je 88 studenata, a u drugoj, godinu dana kasnije (krajem maja i juna 2021. godine) još 63 studenta sa tri studijska programa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci (N=151). Detaljniji pregled uzorka dat je Tabeli 1.

Tabela 1. Pregled uzorka u dvije istraživačke etape u odnosu na studijski program

Studijski programi Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci	Prvo ispitivanje maj–jun, 2020. godine	Drugo ispitivanje maj–jun, 2021. godine
Pedagogija	32	15
Predškolsko vaspitanje i obrazovanje	25	26
Učiteljski studij	31	22
Ukupno	88	63

Uzorak su sačinjavali studenti dodiplomskog studija na tri studijska programa: Studijski program pedagogije, Studijski program predškolskog vaspitanja i obrazovanja i Učiteljski studij. Ova tri studijska programa su izabrana jer su studenti imali slična iskustva u procesima onlajn nastave – značajan broj istih nastavnika je predavao na sva tri studijska programa, mnogi predmeti koje su studenti slušali međusobno su slični, kao što su slične i predispitne i ispitne obaveze. Do prve istraživačke etape studenti i nastavnici su bili primorani da nastavu na daljinu u nastavku ljetnog semestra (od druge polovine marta do juna 2020. godine) uglavnom organizuju putem platformi ZOOM, Google Meet, Google Classroom, E-mail, Viber, i sličnih alternativa. Godinu dana poslije, tačnije do druge etape istraživanja nastava je uglavnom bila organizovana u kombinaciji nastave na daljinu i klasične nastave „licem u lice” (tzv. hibridna nastava). Postupak istraživanja je sproveden u onlajn formi, odnosno upitnik (link) je oba puta distribuiran putem aplikacije Google Form, a studenti su bili zamoljeni da popune upitnik nakon završetka nastave na daljinu.

Instrument

Upitnik „Kvalitet nastave na daljinu” (KNND) bio je konstruisan za potrebe istraživanja novonastale pandemijske situacije u visokom obrazovanju. Upitnik je obuhvatao ukupno sedam pitanja. Od toga je četiri pitanja zatvorenog tipa kojima su se tražili podaci poput studijskog programa, godine studija, posjedovanja tehičke opreme, procjene učestalosti praćenja nastave. Putem tri pitanja otvorenog tipa tražilo se mišljenje studenata o pozitivnim i negativnim stranama onlajn nastave i preporukama za unapređivanje njenog kvaliteta, čime se i dolazilo do odgovora na postavljena istraživačka pitanja.

Analiza podataka

S obzirom na hitnost, ali i aktuelnost istraživanja struktura upitnika je implicirala primjenu kvalitativnog istraživanja sa komparativnim pristupom (Merriam & Tisdell, 2015). Poslije obje etape ispitivanja, odnosno nakon sprovedenog onlajn upitnika pristupilo se analizi podataka. U skladu sa preporukama kvalitativnog pristupa, analiza studentskog diskursa o vrijednostima, ograničenjima i preporukama za unapređivanje onlajn nastave, sprovedena je u nekoliko koraka, sa mogućnošću vraćanja na prethodne korake po potrebi. Za obradu istraživačkih podataka odabrana je tematska analiza sadržaja (Creswell, 2015; Kuckartz, 2014). Početak analize predstavljao je inicijalno kodiranje odgovora ispitanika, gdje jedinicu analize čini iskaz ili tvrdnja studenta (Popadić, Pavlović i Žeželj, 2018). Jedan odgovor je mogao imati više dodijeljenih kodova. Zatim je vršeno grupisanje kodova u semantički bliske cjeline, prema kojima su imenovane kategorije. Analizom odgovora ispitanika i izdvojenih kategorija definisane su osnovne prednosti, nedostaci i preporuke koji su studenti prepoznali. Na temelju kvantitativnih pokazatelja (analizom pitanja zatvorenog tipa) vršeno je poređenje rezultata koji se odnose na učestalost praćenja nastave i logističku podršku za nastavu na daljinu studenata različitih godina studija u odnosu na rezultate sličnih istraživanja.

Rezultati i diskusija

Rezultati istraživanja su prikazani na sljedeći način: polazi se od interpretacije utvrđenih podataka o učestalosti praćenja onlajn nastave i tehničke mogućnosti za njeno praćenje, potom slijedi analiza i tumačenje slobodnih odgovora studenata o vrijednostima i ograničenjima nastave na daljinu, te identifikovanim preporukama za unapređivanje ovog vida nastave.

Prema učestalosti praćenja onlajn nastave, većina studenata u prvoj (62,5%) i drugoj (76,2%) etapi ispitivanja navela je da su časove pratili redovno (uvijek), dok su se ostali studenti često uključivali u ovaj vid nastave. Na osnovu ovih podataka među studentima uočavamo kontinuirano visok stepen interesovanja za pohađanje nastave na daljinu, kako na samom početku izvođenja ove nastave, tako i godinu dana poslije. Ovi nalazi su u skladu sa rezultatima studija i drugih autora (Đorđević, Pavlović i Vesić-Pavlović, 2020; Kovačević, Radovanović, Radojević i Kovačević, 2021; Reznikova & Posidelova, 2021).

Kada sagledamo tehničke mogućnosti za praćenje onlajn nastave, najveći broj studenata koristio se računarnom i laptopom (62,5%), dok je godinu dana kasnije upotreba mobilnog telefona (50,8%) bila dominantija nego godinu ranije. S obzirom na to da su studenti u drugoj etapi ispitivanja pohađali kombinovanu (hibridnu) nastavu, ovaj podatak pokazuje da nisu stalno bili u svojim domovima, jer se jedan dio nastave odvijao u učionici. U ovakvim situacijama upotreba mobilnog telefona se čini prikladnijom za smještanje studenata u odgovarajući fizički prostor, koji obezbjeđuje nesmetano i udobnije praćenje nastave (Kuzmanović, Pavlović, Popadić i Milošević, 2018; Đorđević, Pavlović i Vesić-Pavlović, 2020).

Sagledavanjem iskaza studenata o vrijednostima nastave na daljinu izdvojeno je nekoliko ključnih kategorija koje su predstavljene u Tabeli 2.

Tabela 2. Vrijednosti nastave na daljinu sa aspekta studenata

Kategorije	Kodovi	Iskazi studenata	1 (f—%)	2 (f—%)
Ekonomičnost	Ušteda vremena Ušteda novca	„Više slobodnog vremena za učenje i obavljanje drugih obaveza.” „Manji troškovi putovanja i stanovanja.”	30 34,1%	53 84,1%
Pristupačnost sadržaja	Dostupnost literature Snimanje predavanja	„Svi materijali su nam bili na jednom mjestu i lako dostupni u svako doba dana.” „Ponovo slušanje predavanja koja su snimljena.”	27 30,7%	9 14,2%
Operativnost	Redovnost nastave Efikasna organizacija učenja	„Nastava je bila redovna i organizovanija.” „Imala sam više vremena za učenje, bolje sam se organizovala.”	20 22,7%	10 15,9%
Socio- emocionalni aspekt	Sigurnost i udobnost porodičnog ambijenta	„Prednost je što se nastava odvija u kućnoj atmosferi i to smanjuje pritisak koji donosi nastava uživo.” „Opuštenije se osjećamo kada nastavu pratimo od kuće.”	19 21,6%	14 22,2%
Digitalna pismenost	Razvoj digitalnih vještina Upotreba novih tehnologija	„Smatram da smo svi generalno proširili informatičku pismenost.” „Naučili smo nove načine korištenja tehnologije.” „Upotreba različitih aplikacija koje su nam olakšavale učenje.”	13 14,8%	3 4,8%

*1 – prvo ispitivanje

*2 – drugo ispitivanje

Prema dominantnim odgovorima studenata prikazanim u Tabeli 2. najizraženija vrijednost onlajn nastave jeste njena *ekonomičnost*. Većina njih izdvaja uštedu vremena i novca kao značajnu prednost u izvođenju ovog oblika nastave (prvim ispitivanjem 34,1% i 84,1% drugim ispitivanjem). Posmatrajući učestalost iskaza, ova vrijednost je značajnije izražena u drugoj etapi ispitivanja, što ukazuje na to da su studenti stekli više iskustva i imali više vremena da sagledaju njene koristi. Slični nalazi potvrđeni su i u drugim studijama (Kovačević i sar., 2021; Osmanović Zajić, Maksimović i Lazić, 2022; Pejatović, Orlović Lovren i Čairović, 2021). Može se očekivati da studenti imaju priliku efikasnije da iskoriste uštedeno vrijeme za druge obaveze (učenje, izradu predispitnih obaveza, odmor i slično).

Takođe kao bitnu vrijednost nastave na daljinu studenti navode pristupačnost i stalnu *dostupnost nastavnih materijala* (Matijašević, Carić i Škorić 2021b; Nikolić i Milojević, 2020). Ovdje je zanimljivo ukazati da studenti manje navode ovu vrijednost godinu dana poslije provođenja prvog ispitivanja (30,7%); postoji mogućnost da su razlozi ovome što se studenti nakon proteklog perioda od prvobitne primjene ove nastave, pored stečenog iskustva i određenih saznanja, počinju navikavati i rutinski posmatrati pristupačnost nastavnih sadržaja za vrijeme nastave na daljinu.

Studentima je važan i *socio-emocionalni uticaj* koji vrši ovakav vid nastave. Pokazalo se da je osjećaj sigurnosti u pogledu očuvanja zdravlja (Kovačević i sar., 2021), ali i pogodnosti koje pruža udobnost boravka u svom porodičnom domu, približno jednako zastupljeno u oba ispitivanja. Ovdje se pridaje važnost nekim opštijim kontekstualnim i psihološkim faktorima (Đorđević i sar., 2020) koji su od posebnog značaja u okolnostima pandemije u kojima se nastava odvijala.

Po mišljenju studenata koje je približno jednako u prvom i drugom ispitivanju, vrijednost nastave na daljinu jeste *redovnost izvođenja i efikasna organizacija nastave*. S obzirom na potrebu brzog prilagođavanja nastave virtuelnom prostoru (Pavlović, Ivanišević, Radišić i Lošonc, 2021) studenti smatraju da onlajn nastava omogućava redovno praćenje nastavnih sadržaja, izvršavanje zadataka,

komunikaciju sa profesorima i asistentima, ponovni pristup materijalima, te mogućnost samostalne organizacije učenja (Vučetić, Vasojević, i Kirin, 2020).

Nakon jednog semestra upotrebe nastave na daljinu, odnosno tokom prvog ispitivanja studenti su ukazali na značaj *razvoja digitalnih vještina*. Prilikom upotrebe novih platformi u radu tokom onlajn nastave, razvijaju se digitalne kompetencije studenata ali i nastavnika (Nikolić i Milojević, 2020); ova vrijednost u drugom ispitivanju (poslije tri semestra onlajn nastave) postaje zanemarljiva, s obzirom na to da su studenti već ovladali potrebnim informatičkim vještinama koje su neophodne za ovakav oblik nastave. Ovi nalazi potvrđeni su i u drugim istraživanjima ove problematike (Matijašević, Carić i Škorić 2021b; Osmanović Zajić, Maksimović i Lazić, 2022).

Analizom slobodnih odgovora studenata utvrđena su neka od ograničenja nastave na daljinu koja su prikazana u Tabeli 3.

Tabela 3. Ograničenja nastave na daljinu sa aspekta studenata

Kategorije	Kodovi	Iskazi studenata	1 (f—%)	2 (f—%)
Obim gradiva	Preopterećenost zadacima i obavezama	„Dobijali smo mnoštvo zadataka.” „Suviše nepotrebnih zadataka koji se mogu izvršiti usmenim putem.”	34 38,6%	15 23,8%
	Izostanak povrtane informacije	„Slaba povratna informacija, dominira frontalni oblik rada.”		
Komunikacija	Manjak interakcije	„Manja interakcija sa profesorima i kolegama.”	33 37,5%	29 46%
	Nedostatak žive riječi	„Ništa ne može zamijeniti živu riječ.”		
Tehničke prepreke	Slabiji kvalitet interneta	„Povremene nepredviđene situacije poput problema sa internetom ili sa uređajima koji se koriste.”	25 28,4%	8 12,7%
	Neposjedovanje adekvatne tehnike	„Kasnila sam sa radovima jer nemam laptop na kojem mogu raditi.”		
Psiho-fizički doživljaj	Brži pad koncentracije i fizički umor	„Tokom dužih predavanja dolazi do pada koncentracije i motivacije.” „Previše vremena provodimo sjedeći pred računarima, što može biti veoma naporno.”	8 9,1%	15 23,8%
	Nekompetentnost nastavnika	„Pojedini profesori nisu dovoljno obučeni za ovakav rad.”	17 19,4%	10 15,8%
Profesionalna obilježja	Nerazumijevanje sadržaja	„Otežana saradnja sa profesorima često dovodi do težeg razumijevanja gradiva.”		

*1 – prvo ispitivanje

*2 – drugo ispitivanje

Najveći broj ispitanika u prvoj etapi istraživanja (38,6%) smatra da je bitno ograničenje nastave na daljinu bilo *preobimno gradivo* koje nije adekvatno prilagođeno kontekstu ovom obliku nastave. Tako se preopterećenost dodatnim zadacima i predispitnim obavezama (koji nisu uobičajeni za nastavu „uživo”) izdvaja kao preovlađujuća prepreka u kvalitetnom praćenju onlajn nastave (Kovačević i sar., 2021). Takođe su Pavlović i saradnici (2021) utvrdili da većina studenata smatra da su zahtjevi nastavnika kod onlajn nastave veći u odnosu na tradicionalno učenje. Drugim ispitivanjem (godinu dana kasnije) ova prepreka je manje zastupljena među studentima, ali i dalje značajan dio studenata (23,8%) primjećuje ovaj nedostatak. Pretpostavljamo da su i sami nastavnici svoje ambiciozne zahtjeve na početku onlajn nastave kasnije revidirali, te obaveze više prilagođavali kontekstu virtuelnog okruženja ali i mogućnostima studenata.

Sljedeća prepreka koju studenti navode odnosi se na *kvalitet uspostavljene komunikacije* među učesnicima onlajn nastave. Nedostaci u prvoj etapi ispitivanja (37,5%) i nešto izraženije u drugoj etapi ispitivanja (46%) su najviše upućeni na izostanak pravovremene povratne informacije (od strane

studenata, ali često i od nastavnika), manjak interakcije u onlajn nastavi (manji broj diskusija), ali i dominatnost asinhronne komunikacije (ovakav oblik komunikacije i jeste karakterističan za onlajn nastavu). Nalazi drugih studija ukazuju na slična ograničenja onlajn nastave (Prodanović & Gravanović, 2020; Karalis & Raikou, 2020). Posebno je zanimljivo spomenuti istraživanje Nevene Nikolić i Zorana Milojevića, čiji rezultati asinhronu komunikaciju predstavljaju kao prednost onlajn učenja (Nikolić i Milojević, 2021), dok naši ispitanici to navode kao nedostatak ovakve nastave.

Pošto proces izvođenja onlajn nastave direktno zavisi od savremenih tehnoloških uređaja i kvaliteta internet veze, naredni izdvojeni nedostatak upravo se odnosi na *tehničke prepreke* za adekvatno praćenje nastave (Dubey & Pandey, 2020). Ove prepreke uglavnom ukazuju na neposjedovanje adekvatne tehnike i slabiji kvalitet internet veze koji su stvarali poteškoće studentima za aktivno učešće u nastavi. Primjećujemo da godinu dana kasnije znatno manji broj studenta (12,7%) navodi ove prepreke. Razlozi tome mogu biti poboljšane tehničke i mrežne opremljenosti ili (vjerovatnije) navikavanje studenata na postojeće tehničke uslove.

Kako je proces onlajn nastave potrajao, tako se i odnos studenata prema njemu mijenjao. Prvobitno je bilo zastupljeno određeno zadovoljstvo zbog pronalaska alternative za nastavu „uživo“, a kasnije ona studentima postaje napor, te sve više njih (23,8%) smatra da onlajn nastava dovodi do *bržeg pada koncentracije i fizičkog zamaranja* zbog predugog sjedenja ispred računara. Moguće je da među studentima vremenom dolazi do zasićenja ovom nastavom, jer nedostatak socijalnog kontakta može nepovoljno uticati na psiho-fizičko zdravlje studenata (Osmanović Zajić, Maksimović i Lazić, 2022; Tolnauer–Ackermann, Jemrić Ostojić i Jurina Babović, 2020).

Među odgovorima studenata se uočavaju neka *profesionalna obilježja nastavnika* kao jedna od prepreka onlajn nastave. Ispitanici smatraju da određen dio nastavnika nije dovoljno obučen za izvođenje ovakve nastave, odnosno da nemaju dovoljno razvijene informatičke vještine koje bi pospješile učenje na daljnu (Bano, Kousar Parveen, & Afzal, 2021; Dubey & Pandey, 2020). Takođe, određena informatička nekompetentnost nastavnika dovodi do poteškoća u razumijevanju nastavnog sadržaja koja među studentima stvara nepovjerenje u trajnost znanja koja se stiču putem onlajn nastave.

U Tabeli 4. predstavljeni su dobijeni podaci za unaprijeđivanje nastave na daljinu od strane studenata. Utvrđene preporuke usmjerene su na otklanjanje prethodno navedenih nedostataka i osnaživanje kvaliteta nastave na daljinu.

Tabela 4. Preporuke za unapređivanje nastave na daljinu sa aspekta studenata

Kategorije	Kodovi	Iskazi studenata	1 (f—%)	2 (f—%)
Inoviranje nastavnog procesa	Komunikacija i interakcija među učesnicima	„Inovativiniji način rada, a ne samo izlaganje teorije, zatim kraća predavanja i više interakcije.” „Više uključiti studente u razgovor tokom onlajn nastave.”	35 39,7%	23 36,5%
Obim gradiva	Prilagodavanje zahtjeva, zadataka i obaveza kontekstu onlajn nastave	„Smanjiti obim zadataka i obaveza kojih inače ni bismo imali na fakultetu (uživo).” „Ne preopterećivati studente velikim brojem zadataka, jer imamo mnogo predmeta.”	21 23,9%	9 14,3%
Digitalna kompetentnost učesnika	Usavršavanje nastavnika i studenata za korištenje aplikacija i platformi	„Dodatna obuka profesora i studenata za ovakav vid nastave.” „Organizacija dodatnih seminara ili onlajn kurseva za profesore, ali i studente.”	14 16%	4 6,3%

*1 – prvo ispitivanje *2 – drugo ispitivanje

Za potrebe unapređivanja nastave na daljinu studenti pretežno ističu važnost *inoviranja ovakvog nastavnog procesa*, te se najveći broj prijedloga odnosi na „dizajniranje nastave i organizaciju nastave” (Pejatović, Orlović Lovren i Čairović, 2021: 175). Češće diskusije i veći stepen interaktivnosti među učesnicima doprinio bi kvalitetnijem sudjelovanju svih subjekata u nastavi (Kedrača & Kaltsidis, 2020), jer bez uspostavljanja aktivne dvosmjerne komunikacije takva nastava postaje puko iščitavanje materijala (Matijašević, Carić i Škorić, 2021b; Nikolić i Milojević, 2021). Ova preporuka studenata je skoro jednako zastupljena u obje etape ispitivanja, odnosno nakon jednog semestra onlajn nastave ali i godinu dana kasnije. Možemo zaključiti da proces inoviranja nastave na daljinu zahtijeva mnogo više posvećenosti nastavnika, savladavanje tehnologije uz neophodno poznavanje saznanja iz oblasti didaktike i metodike za efikasniju upotrebu novih onlajn alata u ovakvoj nastavi. Ranije u tekstu je ukazano na poteškoću sa preobimnim zahtjevima koje se postavljaju pred studente, tako da iz ovoga nastaje preporuka studenata sa ciljem unapređivanja onlajn nastave, da se predispitne *obaveze prilagode kontekstu onlajn nastave*. Poželjno je da zahtjevi za savladavanjem sadržaja ne treba da budu znatno opširniji, te samim tim i teži u odnosu na nastavu „uživo”. Važan podatak je da je ova preporuka manje izražena kasnijem ispitivanjem (slično kao i ranijom interpretacijom u kontekstu nedostatka ovakve nastave), pa svega 14,3% studenata i dalje primjećuje opterećenje u zahtjevima nastave na daljinu. Mogli bismo tumačiti da su nastavnici prepoznali potrebu sa smanjivanjem zahtjeva prema studentima, jer su prethodno stekli određena iskustva u onlajn nastavi. Tako da veći broj zahtjeva u nastavi često ne dovodi do boljeg ovladavanja datim sadržajima.

Kvalitetna onlajn nastava iziskuje *ovladavanje digitalnim vještinama*, tj. zahtijeva određen stepen razvijenosti digitalne kompetencije kako nastavnika tako i studenata (Fidalgo, Thormann, Kulyk, & Lencastre, 2020; Pejatović, Orlović Lovren i Čairović, 2021). Na početku primjene nastave na daljinu studenti ukazuju na potrebu obučavanja nastavnika i studenata za korištenje aplikacija i platformi koji omogućavaju efikasnije izvođenje ovakve nastave. Drugim ispitivanjem (godinu dana poslije) pokazuje se da se smanjuje potreba za održavanjem ovakvih obuka, što ukazuje na to da su i nastavnici i studenti imali priliku da dodatno razviju digitalne vještine i obogate svoju informatičku pismenost.

Saznanja do kojih smo došli analizom mišljenja studenata poslije jednog semestra onlajn nastave i godinu dana kasnije, mogu nam koristiti za sagledavanje mogućnosti i ograničenja onlajn nastave, ali takođe mogu biti polazna osnova za dalja istraživanja ove problematike sa ciljem usavršavanja nastave na daljinu. Ipak, utvrđeni nalazi mogu biti uslovno ograničenog dometa, jer se nedostatak ovog istraživanja ogleda u malom uzorku, ograničenom na ispitanike pedagoške grupe studijskih programa. Takođe, istraživanje je realizovano u dvije etape ispitivanja od godinu dana razmaka, ali istraživači nisu bili u mogućnosti da obezbijede identičan uzorak u prvom i drugom ispitivanju. Na kraju, svrha istraživanja nije bila generalizacija rezultata niti identifikacija faktora neophodnih za izvođenje onlajn nastave, već je intencija bila predstavljanje studentskih iskustava u jednom potpuno novom okruženju. Poželjno bi bilo budućim istraživanjima obuhvatiti znatno veći uzorak ispitanika različitih usmjerenja (društveno-humanističkih, prirodno-tehničkih, medicinskih i drugih), ali takođe ispitati stavove i mišljenja nastavnika kao bitnog subjekta onlajn nastavnog procesa.

Zaključak

Obrazovni sistemi su se našli pred izazovom kako da smanje negativan uticaj pandemije na učenje i proces školovanja sa jedne strane, a sa druge – da prevaziđu obimnije razlike između nastave na daljinu i klasične nastave (nastave „uživo”), te da se obezbijedi kvalitetno obrazovanje u novom formatu.

Interpretirani rezultati istraživanja u radu omogućili su sagledavanje iskustava određene grupe studenata u vezi sa nastavom na daljinu tokom pandemije Covid-19. Na osnovu prikazanih nalaza

može se zaključiti da je motivisanost među studentima za praćenje onlajn nastave bila relativno visoka. Za najveću vrijednost ovakve nastave istakli su njenu ekonomičnost, odnosno mogućnost praćenja nastavnog procesa iz udobnosti svojih domova koja dovodi do značajne uštede vremena i novca u odnosu na pohađanje redovnog obrazovnog procesa. Takođe, svakodnevna pristupačnost nastavnih materijala, kao i redovnost izvođenja ovakve nastave prepoznati su kao neki od njenih prednosti. Studenti su saglasni da onlajn nastava i učenje može da podstiče razvoj informatičke pismenosti i stimulise razvoj digitalnih kompetencija potrebnih za život, rad i učenje u savremenom društvu.

Rezultatima se ukazuje i na neke od ograničenja nastave na daljinu, kao što su zastupljenost tehničkih prepreka (loš kvalitet internet veze ili neposjedovanje adekvatnih uređaja za praćenje onlajn nastave), preopterećenost zahtjevima i obavezama koje se postavljaju pred studente, zatim manjak diskusija i interaktivnosti koja može uticati na psiho-fizičko stanje studenata (doprinosi padu koncentracije i bržem fizičkom zamaranju usljed praćenja dužih onlajn predavanja).

Uočene razlike u studentskim percepcijama nastave na daljinu nakon godinu dana u odnosu na početne mjesece njene primjene potvrđuju da je proces implementiranja onlajn nastave u visokoškolski kontekst postepen, te da je za korištenje svih prednosti i otklanjanje nedostataka ovog vida nastave potrebno vrijeme i iskustvena provjera.

Shodno nalazima, studenti su ponudili neke od preporuka za unapređivanje onlajn nastave. Tako bi bilo korisno osmisliti različite aktivnosti za inoviranje nastave kojim bi se obezbijedio viši stepen aktivne komunikacije između svih njenih učesnika, zatim korigovanje obaveza i zahtjeva koji bi bili primjereniji kontekstu nastave na daljinu. Na ovaj način je moguće obezbijediti efikasnost nastave i bolju organizaciju učenja, što svakako doprinosi kvalitetu nastavnog procesa.

Ovo istraživanje može biti od pomoći nastavnicima i njihovim saradnicima prilikom planiranja visokoškolske nastave na daljinu. U budućnosti je potrebno aktivnije uticati na podizanje svijesti šire javnosti o tome da su promjene u obrazovanju neophodne kako bi se prevazišli trenutni ali i budući izazovi u obrazovanju.

Literatura:

- Ahmed, T. (2021). Emergency Remote Teaching during COVID-19: Lessons Learned. *International Journal of Computing*, 9(4), 23–41.
- Al Ghazali, F. (2020). Challenges and opportunities of fostering learner autonomy and self-access learning during the COVID-19 pandemic. *Studies in Self-Access Learning Journal*, 11(3), 114–127. <https://doi.org/10.37237/110302>
- Baldwin, S. J., & Trespalacios, J. (2017). Evaluation instruments and good practices in online education. *Online Learning*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1149361.pdf>
- Bali, S., & Liu, M. C. (2018). Students' perceptions toward online learning and face-to-face learning courses. In: *Journal of Physics: Conference Series*, (Vol. 1108, No. 1, p. 012094). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1108/1/012094>
- Bano, R., Kousar Parveen, M. H., & Afzal, M. (2021). Attitude and obstacles faced by nursing students during e-learning of COVID-19 pandemic. *Journal of Global Biosciences*, 10(6), 8809–8833.
- Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(2), 113–115.
- Boholano, H. B. (2017). Smart social networking: 21st Century teaching and learning skills. *Istraživanja u pedagogiji*, 7(1), 21–29. <https://doi.org/10.17810/2015.45>
- Creswell, J.W. (2015) *Research design: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (fifth edition). Sage Publications.

- Deli Girik, A. M. (2020). Is the online learning good in the midst of Covid-19 Pandemic? The case of EFL learners. *Journal Sinestesia*, 10(1), 1–10.
<https://sinestesia.pustaka.my.id/journal/article/view/24>
- Dubey, P., & Pandey, D. (2020). Distance learning in higher education during pandemic: challenges and opportunities. *Int. J. Ind. Psychol*, 8(2), 43–46.
- Đorđević, D. D., Pavlović, Z. M., & Vesić-Pavlović, T. S. (2020). Mišljenja studenata o onlajn nastavi engleskog jezika – mogućnosti i ograničenja. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(4), 117–140. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP50-27881>
- Fidalgo, P., Thormann, J., Kulyk, O., & Lencastre, J. A. (2020). Students' perceptions on distance education: A multinational study. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17(1), 1–18. <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00194-2>
- Inciso, A. A. C. (2021). Higher education during COVID-19 pandemic: Distance education and online learning. *International Journal of Research Publications*, 70(1), 1–6. <https://doi.org/10.24059/olj.v21i2.913>
- Karalis, T., & Raikou, N. (2020). Teaching at the times of COVID-19: Inferences and Implications for Higher Education Pedagogy. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 10(5), 479–493.
- Kedraka, K., & Kaltsidis, C. (2020). Effects of the covid-19 pandemic on university pedagogy: students' experiences and considerations. *European Journal of Education Studies*, 7(8), 17–30. <http://dx.doi.org/10.46827/ejes.v7i8.3176>
- Ko, S. & Rossen, S. (2017). *Teaching online: a practical guide* (IV edition). Routledge.
- Kovačević, J., Radovanović, V., Radojević, T. & Kovačević, J. (2021). Efekti online nastave na visokoškolskim ustanovama za vreme pandemije Covid–19. U: V. Katić (ur.), *Trendovi razvoja: On–line nastava na univerzitetima*, (35–38). Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu.
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative text analysis*. Sage publication.
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D., Milošević, T. (2018). *Internet and digital technology use among children and youth in Serbia: EU Kids Online survey results, 2018*. Faculty of Philosophy-Institute of Psychology in Belgrade.
https://www.unicef.org/serbia/media/12526/file/Internet_and_Digital_Technology_Use_among_Children_and_Youth.pdf
- Maphosa, C., Mthethwa-Kunene, K. E., & Rugube, T. (2020). Quality Assuring Online-Learning Using the Commonwealth of Learning Regional Community of Practice for Quality Assurance Guidelines. *US-China Education Review*, 10(5), 201–211.
- Matijašević, J., Bingulac, N., Subotin, M., & Ditrih, S. (2021a). Karakteristike sistema za E-nastavu i primena Microsoft Teams platforme u visokom obrazovanju. U: V. Katić (ur.), *Trendovi razvoja: On–line nastava na univerzitetima*, (280–283). Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu.
- Matijašević, J., Carić, M. & Škorić, S. (2021b). Online nastava u visokom obrazovanju: prednosti, nedostaci i izazovi. U: V. Katić (ur.), *Trendovi razvoja: On–line nastava na univerzitetima*, (165–168). Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu.
- Merriam, S. B. & Tisdell, J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Nikolić, N., Milojević, Z. (2020). *Trenutno stanje u onlajn nastavi u Srbiji i regionu – izveštaj*. Obrazovno kreativni centar. <https://okc.rs/wp-content/uploads/2020/06/Istra%C5%BEivanje-Stanje-u-onlajn-nastavi-u-Srbiji.pdf>
- Novaković, A. (2021). Funkcionalnost elektronskih interaktivnih platformi u onlajn nastavi. *Nastava i vaspitanje*, 70(1), 105–125. <https://doi.org/10.5937/nasvas2101105N>
- Osmanović Zajić, J., Maksimović, J., Lazić, N. (2022). Visokoškolska nastava za vreme pandemije Covid-19 iz perspektive studenata. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 54(2), 279–298. <https://doi.org/10.2298/ZIPI2202279O>

- Pavlović, A., Ivanišević, A. Radišić, M. & Lošonc, A. (2021). Uticaj Covid-19 i On-line učenja na visoko obrazovanje u Srbiji. U: V. Katić (ur.), *Trendovi razvoja: On-line nastava na univerzitetima*, (189–192). Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu.
- Pejatović, A., Orlović Lovren, V. i Čairović, N. (2021). Direktna i onlajn nastava – sličnosti i različitosti perspektiva studenata. U: I. Jeremić, N. Nikolić, N. Koruga (ur.), *Vaspitanje i obrazovanje u digitalnom okruženju*, (171–176). Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Popadić, D., Pavlović, Z., Žeželj, I. (2018). *Alatke istraživača – metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*. Clio.
- Prodanović, M. M., & Gavranović, V. M. (2020). Onlajn nastava - stavovi studenata anglistike u vezi sa novim obrazovnim okolnostima nametnutim pandemijom virusa kovid 19. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(3), 231–248. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP50-27873>
- Reznikova, A., & Posidelova, V. (2021). Modern telecommunication systems and messengers as the alternative didactic platforms after Covid-19 pandemic lockdown. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 273, p. 12106). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127312106>
- Song, L., Singleton, E. S., Hill, J. R., & Koh, M. H. (2004). Improving online learning: Student perceptions of useful and challenging characteristics. *The internet and higher education*, 7(1), 59–70.
- Stavovi mladih o online nastavi u Srbiji (2020). U Priručniku Kako do kvalitetnijeg online obrazovanja u Srbiji. Friedrich Naumann fondacija za slobodu – Kancelarija za Zapadni Balkan, Libero. <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2021/02/Prirucnik-Kako-do-kvalitetnijeg-onlajn-obrazovanja-u-Srbiji-2.pdf>.
- Stepanović, S. (2020). Uticaj pandemije virusa korona na obrazovanje. *Nastava i vaspitanje*, 69(2), 183–196. <https://doi.org/10.5937/nasvas2002183S>
- Tichavsky, L. P., Hunt, A. N., Driscoll, A. and Jicha, K. (2015). “It’s Just Nice Having a Real Teacher: Student Perceptions of Online versus Face-to-Face Instruction,” *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 9(2), Article 2. <https://doi.org/10.20429/ijsotl.2015.090202>
- Tolnauer–Ackermann, T., Jemrić Ostojić, I. i Jurina Babović, N. (2020). Stavovi nastavnika jezika struke na visokoškolskim ustanovama o vrednovanju i ocjenjivanju na daljinu. *Polytechnik & design*, 8(4), 278–288. <https://doi.org/10.19279/TVZ.PD.2020-8-4-09>
- Toquero, C. M. (2020). Challenges and opportunities for higher education amid the COVID-19 pandemic: The Philippine context. *Pedagogical Research*, 5(4), 1–5. <https://doi.org/10.29333/pr/7947>
- Vučetić, I., Vasojević, N., & Kirin, S. (2020). Mišljenje učenika srednjih škola u Srbiji o prednostima onlajn učenja tokom pandemije Covid-19. *Nastava i vaspitanje*, 69(3), 345–359. <https://doi.org/10.5937/nasvas2003345V>
- Zahid, Z., & Basir, M. (2021). Assessing the Impact of Interactivity on E-Learning Quality: A Quantitative Investigation in Higher Education Institutes of Pakistan. *Psychology and Education*, 58(3), 3132–3145.

Kristijan Popovic, Tanja Glisic, Drazenko Jorgic

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy,

Department of pedagogy

STUDENT PERCEPTIONS OF VALUES AND LIMITATIONS OF DISTANCE TEACHING DURING THE PANDEMIC OF COVID-19

Summary: In previous years, the corona virus pandemic had a significant impact on institutional education at all levels, which is why there is noticeable interest from the wider academic community, which is intensively engaged in the study of distance learning. The focus of this paper is students' perceptions of the values and limitations of online classes during the corona virus pandemic. The sample in this empirical research consisted of students of the Faculty of Philosophy of the University of Banja Luka (N=151). An „online“ survey was conducted in two stages, the first in mid-2020, and the second in mid-2021. The results of the research show that students recognize the advantages of online learning in terms of its economy and availability of teaching materials, they also notice the obstacles of this kind of teaching in terms of a lower level of interactivity, technical obstacles and overloaded requirements. By pointing out the manifested values and limitations of online teaching, the paper highlights certain recommendations for its improvement and elimination of shortcomings.

Keywords: online teaching, COVID-19 pandemic, student experiences.

Biografske bilješke o autorima:

Kristijan Popović je magistar pedagogije i viši asistent angažovan na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci za užu naučnu oblast Opšta pedagogija. Autor je i koautor više naučnih radova i naučne monografije. Oblast njegovog interesovanja je interkulturalno vaspitanje i obrazovanje, interkulturalne kompetencije, vršnjačko učenje i slobodno vrijeme djece i mladih.

Tanja Glišić je magistar pedagogije i radi kao viši asistent na tri studijska programa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci. Profesionalna interesovanja je naročito posvetila području metodike vaspitno-obrazovnog rada. Učestvovala je na više naučnih skupova, bila saradnik u nekoliko projekata, te samostalno i u koautorstvu objavila više naučnih radova.

Drazenko Jorgić je redovni profesor angažovan na Univerzitetu u Banjoj Luci. Uže naučne oblasti kojima se bavi su Andragogija i Opšta pedagogija. U toku svog profesionalnog razvoja objavio je osam knjiga i preko 60 naučnih i stručnih članaka. Od 2020. godine je voditelj Centra za cjeloživotno učenje, koji se nalazi na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci. Od 2018. godine istražuje fenomene nomofobije i ludopatije.